

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر موضوعی قرآن کریم

جلسه دهم: نقش قلب در معرفت

سید حمید حسینی

taalim.ir

پیش از این گفتیم که قرآن کریم گوش و چشم و دل را ابزارهای شناخت می‌داند و مطالب دیگری که در تفاسیر و کتب معرفت‌شناسی بیان شده، صحیح نیست.

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ

الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (النحل: ۷۸)

کاربردهای فراوان «قلب» در قرآن و متون دینی موجب شده برداشت‌های متفاوتی

در این زمینه وجود داشته باشد و این کلمه را به معانی متعددی تفسیر کنند. در

حالی که اصل اولی این است که هر واژه معنایی واحد داشته باشد و مطالب گذشته

نیز نشان داد واژه‌هایی چون «قلب»، «فؤاد»، «لب» و مانند آن، همگی به معنی ابزار

شناخت است و نه معانی دیگر.

- بسیاری معتقدند «قلب» کانون احساسات و شناخت‌های ماورائی و «عقل» کانون شناخت‌های استدلالی است. ریشه نزاع میان فلاسفه و عرفا در همین نوع نگاه است.
- برخی «قلب» را دارای معانی متعدد می‌دانند و معتقدند این واژه گاهی به معنی ابزار شناخت و گاهی به معنی روح و گاهی به معانی دیگر در قرآن و حدیث به کار رفته است.

• برای درک دقیق معنای قلب و جایگاه آن در معرفت باید به این نکات دقت کرد:

- قرآن کریم، فهم و علم را منوط به داشتن قلب و به کارگیری آن می‌داند. این نوع آیات موجب شده تا بسیاری گمان کنند یکی از معانی قلب در قرآن، عقل است.

• كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (الروم: ۵۹)
 • أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبِ أَقْفَالِهَا (محمد: ۲۴)
 • ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (المنافقون: ۳)

• أُولَئِكَ يَهْدِي لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (الأعراف: ۱۰۰)
 • إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (التوبة: ۹۳)

- پیش از این توضیح دادیم که عقل در قرآن به معنایی مصدری (فرایند درک کردن) به کار رفته است و نه کانون و مرکز تعقل؛ لذا نمی‌توان قلب را به معنی عقل دانست. آیات فوق، قلب را کانون این فرایند معرفی می‌کند.

○ در احادیث نیز به معنای مصدری و فرایندی عقل توجه شده و معمولاً آن را یک کار دانسته‌اند تا یک بخش و قوه در وجود انسان:

- رسول الله صلى الله عليه و آله: **سَيِّدُ الْأَعْمَالِ فِي الدَّارَيْنِ الْعَقْلُ.**
- رسول الله صلى الله عليه و آله **لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عَلِيُّ، إِذَا تَقَرَّبَ الْعِبَادُ إِلَى خَالِقِهِمْ بِالْبِرِّ فَتَقَرَّبَ إِلَيْهِ بِالْعَقْلِ تَسْبِقُهُمْ.**

▪ از نظر قرآن، علم و آگاهی دارای مراتب است و آگاهی‌هایی که به قلب نرسیده باشد، ظاهری و بی‌خاصیت است.

- فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا * ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّٰ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَىٰ (نجم: ۲۹ و ۳۰)

- **يَعْلَمُونَ** ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (الروم: ۷)
- أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (الجاثية: ۲۳)

▪ شرط دستیابی به مراتب بالای علم و اثربخشی آن، برخورداری از قلب سالم است:

- إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ **لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ** (آل عمران: ۱۹۰)
- هُدًى وَذِكْرَىٰ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (غافر: ۵۴)
- إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (ق: ۳۷)

• کانون شناخت حقیقی بودن قلب با ابزار شناخت ماوآء بودن آن منافاتی ندارد. زیرا علم و معرفت حقیقی نوری ماورائی است که باید از مجرای قلب به دست آید و علمی که در ذهن باشد و به قلب وارد نشود، کشش و اثری ندارد.

• رسول الله صلى الله عليه و آله: **العِلْمُ نُورٌ وَضِيَاءٌ يَقْدِفُهُ اللَّهُ فِي قُلُوبِ أَوْلِيَائِهِ.**

• الإمامُ الصَّادِقُ عليه السلام: **لَيْسَ الْعِلْمُ بِالتَّعْلَمِ، إِنَّمَا هُوَ نُورٌ يَقَعُ فِي قَلْبٍ مَن يُرِيدُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ يَهْدِيَهُ.**

• ویژگی و نسبت قلب و عقل در روایات اهل بیت (علیهم السلام) تبیین شده است:

• رسول الله صلى الله عليه و آله: **العَقْلُ نُورٌ فِي الْقَلْبِ، يُفَرِّقُ بِهِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ.**

• رسول الله صلى الله عليه و آله: **مَثَلُ الْعَقْلِ فِي الْقَلْبِ كَمَثَلِ السَّرَاجِ فِي وَسْطِ الْبَيْتِ.**

• الإمام علي عليه السلام: **الْقَلْبُ يَنْبَعُ الْحِكْمَةَ، وَالْأذُنُ مَغِيضُهَا.**